

Média v době protektorátu Čechy a Morava

A. Ustanovení protektorátní správy

Problematickou půlroční existenci druhé republiky završila diplomatická aktivita Německa, v jejímž duchu slovenská fašistická reprezentace (pod hrozbou přičlenění Slovenska k Maďarsku) vyhlásila samostatný stát pod německou ochranou. Prezident Emil Hácha v Berlíně podepsal smlouvu o vytvoření Protektorátu Čechy a Morava a německá armáda 15. března 1939 obsadila území zbytku českých zemí. Den poté Adolf Hitler vydal na Pražském hradě výnos (Erlaß des Führers und Reichskanzlers vom 16. März 1939 über das Protektorat Böhmen und Mähren), jímž druhá republika zanikla a české země se staly protektorátem Říše s formálně autonomním postavením. Zánik druhé republiky a vznik protektorátu s sebou přirozeně nesl i významnou změnu státní správy. V průběhu jednoměsíční vojenské správy (Militärverwaltung) byla připravena a nadále v duchu Hitlerova výnosu budována jako v zásadě dvojkolejná: německá okupační a protektorátní autonomní správa. Na jedné straně tedy Němci ve snaze uchovat funkčnost státní správy nezasahovali příliš do správních struktur druhé republiky a ponechali ve smyslu veřejně deklarované, ale v zásadě pouze údajné politické autonomie, ve funkcích úředníky druhé republiky. Na druhé straně dostal protektorát jako nesuverénní součást Říše i říšskou správu realizovanou z nově vytvořeného Úřadu říšského protektora (ÚŘP) se sídlem v Praze. Nejvyšším německým úředníkem pověřeným dohledem nad autonomní správou protektorátu jmenoval Hitler Konstantina von Neuratha (s funkcí Der Reichsprotektor in Protektorat Böhmen und Mähren), bývalého říšského ministra zahraničí, který s sebou přivedl úředníky z Říše. Zároveň Hitler jmenoval státním tajemníkem (Staatssekretär) sudetského Němce Karla Hermanna Franka, který se stal Neurathovým zástupcem. V čele autonomní správy protektorátu zůstal prezident Emil Hácha. Podobně i vládu se podařilo udržet v zásadě druhorepublikovou, ve funkci premiéra ovšem nastoupil místo Rudolfa Berana Alois Eliáš. Ve vzájemném vztahu obou správních linií měl mít ÚŘP funkci poradní s právem veta. Reálně však byly „rady“ ÚŘP pro autonomní správu v podstatě závazné.

B. Cenzura protektorátního tisku

V prvních týdnech okupace (do 15. 4. 1939 – datum ukončení vojenské správy nad protektorátem) patřilo řízení tisku pod pravomoc prozatimního šéfa civilní zprávy při protektorátním velitelství wehrmachtu Konrada Henleina. Pod Henleinův úřad spadala také prozatímní pražská služebna Říšského tiskového úřadu, která měla vykonávat konkrétní dohled nad tiskem. Po ukončení vojenské správy a dobudování protektorátních úřadů pak

převzalo dohled nad médií oddělení kulturněpolitických záležitostí Úřadu říšského protektora v čele s Karlem von Gregorym. V rámci tohoto oddělení byla zřízena také skupina „Tisk“ (obdobná skupina byla zavedena i pro rozhlas, film, divadlo, písemnictví). Vedením skupiny „Tisk“ byl pověřen Wolfgang Wolfram von Wolmar.

Této skupině byl fakticky podřízen tiskový odbor Předsednictva ministerské rady (po správní reformě v r. 1942 se stal součástí ministerstva školství a lidové osvěty), který měl na starosti cenzuru tisku. K jejímu provádění bylo v rámci TO PMR zřízeno Ústředí tiskové dozorcí služby (s pobočkami v Plzni, Brně, Olomouci a Moravské Ostravě), které dávalo každodenní pokyny cenzorům. Ti pracovali přímo v jednotlivých redakcích, v případě menších či regionálních listů pak na nejbližším státním zastupitelství. TO PMR dále vydával tzv. Informace pro šéfredaktory, ve kterých byly redakce instruovány, jak a o čem mají psát, či naopak nepsat. Pro regiony navíc TO PMR vydávalo zvláštní korespondenci. Články přetiskované z tohoto oběžníku musely být regionálním listem označeny jako články redakční, aby čtenář nezjistil, že jsou převzaté. V čele TO PMR se v období protektorátu vystřídali čtyři lidé: Zdeněk Schmoranz (v rámci TO PMR vytvořil v prvních měsících protektorátu zpravodajskou skupinu, která předávala informace do zahraničí. Skupina byla v srpnu 1939 zatčena gestapem a Schmoranz v srpnu 1942 v Berlíně popraven), Arnošt Bareš (zatčen gestapem v září 1939 a odsouzen na 10 let), František Hofman (zatčen v květnu 1941, zemřel v Osvětimi) a Ctibor Melč.

V redakcích deníků a týdeníků měli službu vždy dva čeští cenzori. V Ústředí tiskové dozorcí služby drželi cenzori nepřetržitou službu 24 hodin denně. Manuál pro činnost cenzorů představoval od září 1939 „Souborný přehled pokynů pro tiskovou přehlídku“. Cenzura se vztahovala na veškeré články, fotografie a také inzeráty. Hodnotil se přitom nejen obsah, ale také forma (grafika, umístění na stránce atd.). První kontrolu prováděl domácí cenzor v redakci a spolu s šéfredaktorem zodpovídal za dodržování cenzurních pokynů. Cenzura byla třístupňová. Kontroloval se rukopis, obsah a nakonec ještě signální výtisk. Po jeho kontrole byl výtisk ještě zaslán ke schválení na ÚTDS. Teprve poté mohly jít noviny do tisku. Ve sporných případech byl ještě článek konzultován se skupinou „Tisk“ při Úřadu říšského protektora. Pro lepší orientaci používali cenzori různé barvy tužek – domácí cenzori modrou a fialovou (pro označování statí povahy vojenské), cenzori na ÚTDS hnědou, vojenští cenzori červenou a zelenou atd.). Cenzori nejen škrtili „vadné pasáže“ ale někdy také sami vpisovali nový text. Vyškrtnuté pasáže musely být vždy nahrazeny nezávadným textem, protože ve vytištěných novinách nesměla být „bílá místa“, která by čtenářům naznačovala cenzurní zásah. Některé články byly připravovány přímo skupinou „TISK“ Úřadu říšského protektora a musely být otisknuty v doslovném znění (např. zprávy o vyhlazení Lidic a Ležáků, o popravách atd.).

Další formou řízení tisku byly pravidelné týdenní tiskové konference úředníků TO PMR a oddělení kulturněpolitických záležitostí ÚŘP s politickými redaktory a šéfredaktory. Na konferencích byla přednášena oficiální interpretace mezinárodních i vnitřních událostí a hodnocena práce tisku. A to jak na základě publikovaných článků, tak i na základě článků, které cenzura zabavila a předložila Wolmarovi, který z nich vyvozoval pro pisatele důsledky a na konferencích o nich mluvil. Tiskové porady představovaly řízení tisku formou pokynů, upozornění a napomenutí. Na konferencích byla rovněž doporučována témata, o nichž bylo třeba psát, někdy i formy jejich zpracování. Šéfredaktoři dostávali pokyny, v jakém smyslu mají orientovat novinové zpravodajství, a dále zde byly činěny výstrahy a výtky periodikům za zveřejnění zpráv, jež neodpovídaly nové německé linii. Po skončení těchto konferencí se pak zpravidla u vedoucího skupiny „Tisk“ Wolmara ještě scházela na neoficiální poradě skupina předních proněmecky smýšlejících šéfredaktorů, jakými byli například Vladimír Krychtálek, Václav Crha, Karel Werner, Emanuel Vajtauer, Karel Lažnovský, Jaroslav Křemen, Vladimír Ryba, František Prokop či Emil Šourek.

V personálním a organizačním zabezpečení řízení a kontroly tisku došlo v průběhu války ke změnám: Vedoucího oddělení kulturněpolitických záležitostí Karla von Gregoryho nahradil na jaře roku 1942 Martin Paul Wolf, Wolmara v říjnu roku 1943 Arthur Söhnle. V lednu 1942 převzala dosavadní tiskový odbor PMR a s ním i řízení českého tisku nová správní instituce – Úřad lidové osvěty, od května 1942 začleněná pod ministerstvo školství a lidové osvěty v čele s ministrem Emanuelem Moravcem. Řízení tisku převzala II. sekce ministerstva,

dělená na tzv. redakční službu (tj. úkolování) a tiskovou dozorčí službu (cenzura). Obě části vedl až do května 1945 Ctibor Melč.

C. Novináři ve službách Říše

Česká legální média musela dodržovat a podporovat politickou linii Říše, zprostředkovávanou úředníky ÚŘP, i linii protektorátní vlády. Česká (protektorátní) společnost posilovala národní vědomí důrazem na kulturní (národní) témata. Přestože bylo nutné přizpůsobovat je mimořádným podmínkám a vyhýbat se některým tématům, zejména na počátku okupace se i legální česká média podporou české kultury snažila své čtenáře povzbudit. Úspěchy německých armád a postupující provázání protektorátu s Říší však vedly k jisté rezignaci a ochotnějšímu přijímání a podřizování se nacistickému vidění světa. Český legální tisk zastával ve společnosti problematickou roli. Na jednu stranu představoval tribunu aktivistického, proříšského až kolaborantského názorového proudu. Na druhou stranu, navzdory tomu, že byl pod dohledem německé okupační moci, byl zároveň a především součástí české protektorátní „politiky“, významnou protektorátní institucí. Protektorátní vláda měla zájem, aby tisk vyjadřoval její postoje, podporoval ji ve veřejnosti a zároveň na sebe bral jisté nepříjemné důsledky její podřízenosti okupační moci. A při tom všem musel tisk odpovídat vidění úředníků ÚŘP. To vše se odráželo v rozporuplném vztahu české veřejnosti k protektorátním médiím.

Ačkoliv si legální tisk za protektorátu vysloužil svým psaním u české veřejnosti nedůvěru, pro většinu lidí stále představoval (spolu s poslechem legálního a ilegálního rozhlasového vysílání) důležitý zdroj informací o dění doma i ve světě. Nelze se tedy domnívat, že sdělení, která byla v novinách nabízena, neměla na obyvatele protektorátu žádný vliv. Důležitosti médií si byli vědomi i Němci, a proto se již od počátku okupace snažili získat na svou stranu novináře, kteří by s nimi dobrovolně spolupracovali na převýchově národa k říšské myšlence. Většina českých novinářů se pokoušela aktivní spolupráci s Němci vyhnout, našli se však i tací, kteří se k ní přihlásili dobrovolně. V rámci této menšiny se pak již poměrně brzy vyprofilovala skupina proněmecky smýšlejících šéfredaktorů, která v součinnosti s německými protektorátními úřady pomohla český periodický tisk přetvořit na poslušný nástroj německé propagandy. Díky podpoře okupantů navíc někteří tito lidé získali i významný politický vliv a jejich proněmecké působení se tak zdaleka neomezovalo pouze na psaní propagandistických článků.

Zpočátku se novinářský aktivismus (jak zněl dobový termín pro dobrovolnou aktivní spolupráci s Němci) vyvíjel jaksí neorganizovaně a projevoval se zejména v tom, že usiloval o více než pouhé konstatování daného stavu. Požadoval iniciativní činnost české strany ve smyslu německo-českého přátelství, přičemž tato iniciativa byla často větší než samotné požadavky německých míst. Později pak několik vrcholných představitelů tohoto „nového“ směru v českém tisku vytvořilo zformovanou skupinku, tzv. „sedmičku“, která se začala důrazně projevat nejen na poli novinářském, ale i politickém. Její nebezpečnost přitom spočívala v tom, že v rámci své činnosti postupovala plně v intencích německých okupačních úřadů.

Ačkoliv se nám tito lidé mohou zdát na první pohled stejní, ve skutečnosti je příběh každého z nich naprosto jedinečný. Někteří z nich vyšli z prvorepublikových fašistických hnutí a k propagaci nacismu byli do jisté míry vedeni ideologickými důvody, národní socialismus byl totiž jakýmsi naplněním jejich předchozích vizí o novém společenském řádu (např. Karel Werner). Řada z nich však dříve inklinovala ke směrům socialistickým (např. Vladimír Ryba, Jaroslav Křemen) či dokonce komunistickým (Emanuel Vajtauer, Karel Lažnovský). Bylo mezi nimi nemálo takových, kteří za první republiky psali do listů, jež představovaly páteř prvorepublikové demokracie (např. Vladimír Krychtálek, Emanuel Moravec). V naprosté většině případů, snad až na Emanuela Moravce, však tito lidé hráli v české prvorepublikové žurnalistice druhé či dokonce třetí housle. Není proto divu, že si někteří z nich na národní tragédii začali plánovitě budovat kariéru. Tito konjunkturalisté spolupracovali s Němci již od prvních dnů okupace a brzy se vyšplhali na čelní místa v protektorátním tisku. Získali tak pozice a požitky, kterých by za normálních okolností svými schopnostmi nikdy nedosáhli.

Existovali však i tací, kteří se do vedení protektorátních deníků či časopisů dostali jaksi bez přímého vlastního přičinění, když jejich vydavatelství ve snaze co nejméně na sebe upozorňovat, hledala do čela svých listů osoby, které se za první republiky nijak výrazně politicky neexponovaly, a proto by tak tvář v tvář německé okupační správě zajistily jejich přežití (např. Vladimír Ryba). Se ziskem moci a materiálních výhod však u těchto lidí často povolil charakter. Pod vlivem úspěchů německé branné moci pak začali také oni poslušně a iniciativně plnit příkazy okupantů. Snad si to někteří zdůvodňovali tím, že když pomohou převychovat národ v duchu říšské myšlenky, ochrání ho od zbytečných ztrát na životech. I toto pochybné zdůvodnění však ztratilo jakýkoliv význam v období heydrichiády, kdy noviny vedené těmi, kdož psali pro aktivní spolupráci s Říší, velebily každý krok okupační správy, uveřejňovaly den co den seznamy se jmény popravených Čechů. Je sice pravdou, že kontrola tisku byla striktní a obsah novin do značné míry závisel na pokynech z Úřadu říšského protektora, nicméně i přesto byl odpor možný.

Na území protektorátu zprvu vycházelo 2.125 periodik. Jejich počet se však velmi rychle snižoval a do konce války jich bylo v různých vlnách zakázáno 1.887. Řada z nich byla zastavena již na počátku okupace, ale zákazy pokračovaly i v letech následujících (1943 – 194 titulů, 1944 – 208, 1945 – 34). V počátečním období vedly k zákazu vycházení často důvody politické, ke konci války však hrály prim spíše hospodářské důvody (kvůli totálnímu nasazení klesal počet pracovních sil, protektorát se potýkal s nedostatkem papíru). Listy, které přežily všechny vlny zastavování, musely v posledních měsících války omezit náklad i počet stran.

D. Novinářská organizace v protektorátu

V meziválečném Československu působilo několik novinářských organizací. Tato roztržitost novinářský stav do značné míry oslabovala, zejména při vyjednávání s vydavateli a státními orgány. Proto se již v období 1. republiky objevilo několik pokusů o sjednocení. Teprve suspenze demokratických principů a nástup totalitního systému v období po Mnichovské konferenci na podzim roku 1938 však urychlily směřování, na němž se novináři v podmínkách demokracie nebyli schopni shodnout. Po dohodě čtyř velmocí v Mnichově převládla v české společnosti pocit, že se o sebe nyní musíme postarat sami. Důraz byl kladen zejména na politickou a kulturní jednotu celého národa. Tendence všeobecného stmelování se projevila i v oblasti spolkového života novinářů. První veřejná výzva ke sloučení jednotlivých organizací se objevila již necelý měsíc po Mnichovské konferenci na stránkách věstníku největší československé meziválečné novinářské organizace – Syndikátu československých novinářů. Ustavující schůze, na níž se sloučily čtyři nejvýznamnější novinářské spolky meziválečného Československa, se však konala až 11. června 1939, tedy takřka tři měsíce po příchodu německé armády a vyhlášení Protektorátu Čechy a Morava. Jednání o sjednocení zdržovaly zejména spory týkající se majetku jednotlivých organizací. Politické a společenské podmínky, v nichž začala jednotná novinářská organizace fungovat, se od meziválečného období diametrálně lišily. Tuhý totalitní režim budovaný německou protektorátní správou se samozřejmě snažil organizaci podřídit svému vlivu. Nově ustavený Národní svaz novinářů však zprvu dokázal tomuto tlaku vzdorovat. Značnou zásluhu na tom měla první česká protektorátní vláda v čele s později popraveným generálem Aloisem Eliášem. Tato vláda si v prvních měsících protektorátu ještě udržovala ve svém rozhodování jistou míru autonomie a snažila se nepodléhat německému tlaku více, než bylo pro zachování národa bezpodmínečně nutné. Národní svaz novinářů proto zpočátku fungoval v podstatě na podobných demokratických principech jako v období meziválečném. Stanovy a struktura nové organizace byly do značné míry převzaty od bývalého Syndikátu československých novinářů. Členové této organizace také získali převahu v řádných volbách do vedení nového svazu. Předsedou byl zvolen protinacisticky zaměřený redaktor František Bauer, který byl mimo jiné autorem komentovaného a kritického překladu Hitlerovy knihy „Mein Kampf“ a za okupace vedl ilegální odbojovou organizaci českých novinářů.

Národní svaz novinářů zprvu v podstatě navázal na činnost meziválečného Syndikátu československých novinářů. Podle přijatých stanov byl především odborovou organizací a jako takový se snažil hájit zájmy svých členů při výkonu novinářského povolání. V nových podmínkách však bylo naplňování této funkce o poznání

složitější než v bývalém demokratickém Československu. Přesto se svaz snažil i nadále podporovat nezaměstnané novináře, vypomáhal rodinám novinářů, kteří museli odejít do emigrace, a také novinářům, kteří byli pro své politické postoje doma perzekvováni. Těm poskytoval nejen pomoc finanční, ale i právní. Členům, kteří byli zatčeni či vyšetřováni gestapem, financoval obhájce a v několika případech dokonce umožnil obzvláště ohroženým osobám útěk z protektorátu na falešné doklady. Vedení svazu se také snažilo podporovat české novináře, aby nepodléhali nacistickému tlaku více, než bylo bezpodmínečně nutné a aby se snažili ve svých člancích vyhnout útokům na český národ a exilovou londýnskou vládu. Tuto taktiku pasivní rezistence však do značné míry destruovala činnost skupiny proněmecky orientovaných šéfredaktorů, kteří se dali do služeb okupantů. Rozsáhlé pravomoci, jimiž byli tito novináři vybaveni, jim pak umožňovaly ovlivňovat směřování českého legálního tisku podle přání německých protektorátních tiskových úřadů.

Okupanti od počátku přistupovali k sjednocené novinářské organizaci s nedůvěrou. Již samotná ustavující schůze byla pražským německým tiskem vnímána jako politická demonstrace proti nastolenému režimu. Demokratický a spíše rezistentní charakter novinářské organizace německým úřadům samozřejmě nikterak nevyhovoval a snažili se podřídit svaz autoritativnímu vedení. Definitivně se jim to však podařilo až po příchodu zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha v září roku 1941. S nástupem Heydricha došlo ve všech oblastech života protektorátu k výraznému utužení poměrů. Po zatčení ministerského předsedy Eliáše jmenoval zastupující říšský protektor novou vládu a do funkce ministra školství a lidové osvěty dosadil českého kolaboranta Emanuela Moravce. Pod toto ministerstvo měly také napříště spadat veškeré kulturně politické a tiskové záležitosti protektorátu. Ministr Moravec pak v únoru 1942 jmenoval do vedení Národního svazu novinářů předního zastávce kolaborace Vladimíra Krychtálka, šéfredaktora pražského deníku Večer. Také ostatní pozice ve vedení svazu obsadili čelní kolaboranti z řad českých novinářů.

S příchodem Vladimíra Krychtálka tak definitivně skončilo období pasivní rezistence. Novinářská organizace měla být napříště zcela podřízena německým zájmům. Demokratický duch, který ve svazu až doposud více či méně vládl, vystřídala totalita jednoho muže. Nový vedoucí řídil svaz na základě vůdcovského principu. Dosavadní správní orgány (výbor, valná hromada) byly zrušeny a členové tak ztratili jakoukoliv možnost do vedení organizace zasahovat. Bylo zastaveno vydávání věstníku Tisk a novináři. O svazových záležitostech byli členové napříště informováni prostřednictvím oběžníků. Za člena svazu mohl být nadále uznán pouze ten novinář, který prokázal árijský původ do třetí generace (stejně osvědčení bylo vyžadováno i ze strany manžela či manželky). Další podmínkou pro vykonávání novinářského povolání byla znalost německého jazyka. Vladimír Krychtálek dále nařídil přezkoumat novinářskou činnost všech dosavadních členů svazu. Ten, kdo dostatečnou novinářskou činnost neprokázal, byl vyškrtnut z členské kartotéky. Možnost vykonávat novinářské povolání byla přitom vázána na členství v Národním svazu novinářů. Tyto prověrky zasáhly zejména protinacisticky smýšlející novináře, kteří byli pro své politické postoje perzekvováni a novinářskou činnost takřka nevykonávali. Staré vedení svazu poskytovalo těmto novinářům materiální podporu a v podstatě je krylo před pracovním úřadem. Osoba, která se ocitla v evidenci tohoto obávaného úřadu, byla totiž vystavena reálnému nebezpečí totálního nasazení na nucené práce v Říši. Tento osud pak některé vyloučené novináře skutečně postihl.

Národní svaz novinářů vedený Vladimírem Krychtálkem byl již zcela pod vlivem oddělení kulturněpolitických záležitostí Úřadu říšského protektora a stal se tak pouze dalším prostředkem, skrze který mohli okupanti ovládat česká protektorátní média. Taktika pasivní rezistence, kterou se vedení svazu snažilo uplatňovat na počátku okupace, byla nahrazena činorodou kolaborací. Vedení svazu nyní požadovalo, aby se do psaní proněmeckých článků zapojili všichni členové redakcí. Novináři, kteří se těmto nařízením nechtěli podřídit, měli být ze svazu vyloučeni, což zároveň znamenalo konec jejich profesní kariéry. Politika aktivní kolaborace přetrvala ve svazu až do konce války.

E. Šeptaná propaganda

Spolu s oficiálními výklady válečných, zahraničních a vnitropolitických událostí měli občané protektorátu možnost seznámit se i s názory novinářů ilegálního tisku a zahraničního rozhlasu, nejběžněji a nejčastěji však s tradovaným, od ucha k uchu šířeným výkladem událostí, tak zvanou šeptanou propagandou. V prvních letech okupace šeptaná propaganda spoluformovala názorové klima a vědomí protektorátní společnosti spolu s ilegálním tiskem a zahraničním rozhlasovým vysíláním, po heydrichiádě pak šeptaná propaganda ilegální tisk v podstatě zastoupila. Byla každodenní součástí života pravděpodobně všech obyvatel protektorátu. Na jednu stranu byla velmi obtížně postižitelná ze strany nacistického aparátu a zároveň velmi pohotová (výrazně pohotovější než ilegální tisk), reakceschopná, aktuální. Na druhou stranu měla ale i své nedostatky, problémy (zkreslování faktů, zveličování či podceňování některých jevů života v protektorátu, aktů a postojů okupační moci, přílišný optimismus v pohledu na vývoj válečného konfliktu). Nebezpečné bylo zejména zneužití různých zmatečných a nepodložených zpráv a prostřednictvím šeptané propagandy se v protektorátní společnosti šířily i různé poplašné zprávy a fámy. Šeptaná propaganda představovala fakticky nesourodý, ale ideologicky soudržný mix deformací (fám, lží, nepravd) očekávání i skutečnosti. Němečtí a čeští úředníci i politici obsah šeptané propagandy důvěrně, detailně znali (ať už z běžného styku, nebo z materiálů bezpečnosti). A novináři byli kontinuálně vyzýváni, aby šeptané propagandě čelili. A novináři legálního tisku se o to opravdu pokoušeli. Legální tisk tak vedl se šeptanou propagandou do značné míry dialog.

F. Ilegální tisk

V období protektorátu vycházelo v českých zemích přes 140 ilegálních titulů, odboj dále využíval tištěných letáků. Ilegální tisk hrál důležitou úlohu zejména v prvním období protektorátu mezi léty 1939 a 1941. Po příchodu zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha v září 1941 byla činnost ilegálního tisku výrazně omezena, protože byla pozatýkána řada příslušníků komunistického i nekomunistického odboje, kteří se podíleli na vydávání ilegálních periodik.

Mezi nejrozšířenější ilegální periodika patřil časopis *V boj*. Jeho vydávání zajišťovala skupina kolem Jaroslava Škaldy, důstojníci a legionáři z okruhu Památníku osvobození a skupina malíře Vojtěcha Preissiga. Časopis byl napojen na ilegální organizaci Petiční výbor Věrní zůstaneme. Jeho první číslo vyšlo v květnu 1939, časopis měl velký ohlas, rozšiřován byl vlastní kolportážní sítí a s pomocí dalších odbojových skupin. Pražská skupina vydávala *V boj* do září 1939 v nákladu 500 výtisků, od září se náklad pohyboval kolem 2.000. Podstatnou úlohu při distribuci periodika měli poštovní zaměstnanci. V říjnu a listopadu 1939 byla Škaldova vydavatelská skupina odhalena gestapem a vydávání časopisu převzaly další skupiny. Spořilovská skupina (v čele s Vojtěchem Preissigem a Irenou Bernáškovou), která vydávala časopis označovaný jako *Náš V boj*, byla odhalena v září 1940. Souběžně vydávala časopis *V boj* holešovická skupina spolupracovníků organizace Obrana národa. Holešovické vydávání časopisu bylo označováno jako „vydání H“. Holešovickou skupinu zlikvidovalo gestapo na podzim 1941.

„Detektivky“ byly tiskovinou Petičního výboru Věrní zůstaneme. Vycházely formou sešitových detektivních románů od září do konce roku 1939. Obsahovaly zprávy o mezinárodních událostech, agitační verše (např. od Františka Halase), reagovaly na aktuální domácí události a říšskou propagandu, obracely se k intelektuálnímu prostředí. Výrazně pracovaly se sarkasmem, ironií, vtipem a pravidelnou rubrikou protektorátních anekdot.

V listopadu 1939 bylo zahájeno vydávání časopisu *Český kurýr*. Časopis byl vydáván stejnojmennou skupinou, která byla vedena Rostislavem Korčákem a Miroslavem Satranem. Skupina měla napojení na Petiční výbor Věrní zůstaneme, Politické ústředí i na KSČ. *Český kurýr* vybudoval po protektorátu vlastní distribuční síť. Časopis nezastával důsledně stanoviska Benešovy politiky, jeho důležitou součástí byla zpravodajská oblast. Z počátku byl autorem většiny článků Korčák, postupně přibývaly příspěvky od dalších autorů (např. František Bauer, Josef Fischer). Poslední číslo *Českého kurýra* vyšlo v září 1941.

První ilegální Rudé právo (ústřední list KSČ) vyšlo v srpnu 1939. Komunisté rozšiřovali Rudé právo po celém území protektorátu. Ilegální vedení KSČ mělo k dispozici rozsáhlou tiskovou techniku, která ale postupně byla zabavována při zásazích gestapa. V období prvního ilegálního vedení KSČ měl redakci Rudého práva na starosti především Eduard Urx, po jeho zatčení na počátku roku 1941 převzal tuto úlohu Miloš Krásný. V létě 1941 bylo vytvořeno II. ilegální vedení KSČ v čele s Janem Zikou. Od června 1941 do dubna 1942 redigoval Rudé právo Julius Fučík. Po Fučíkově zatčení se na redigování Rudého práva podíleli Stanislav Brunclík, Josef Molák, Josef Košťálek a Karel Aksamit. Od dubna 1943 redigovali Rudé právo Rudolf Vetiška a Arnošt Weiner. Po jejich zatčení byl list na půl roku pozastaven a jeho úlohu převzal časopis Předvoj (vydáváný stejnojmennou organizací komunistické mládeže). Poté bylo ilegální Rudé právo opět obnoveno. Rudé právo kladlo důraz především na komentáře k současné situaci, jeho důležitou součástí byla programová prohlášení, která vycházela z dokumentů Komunistické internacionály, vedení KSČ v Moskvě a ilegálního vedení KSČ. Poslední ilegální číslo Rudého práva vyšlo 1. května 1945.

Komunisté za protektorátu vydávali řadu dalších ilegálních periodik – např. Pochodeň svobody (střední Čechy), Siréna (jižní Čechy), Hlasy z podzemí (jižní Morava), přejmenované v roce 1942 na Moravskou rovnost. Komunisté připravovali také ilegální periodika v koncentračních táborech a káznících, např. v Terezíně v období jaro 1942 – podzim 44 ručně rozmnožovaný časopis Přehled, který sloužil k osobní agitaci mezi vězni. Informace čerpal od nově příchozích vězňů a náhodného přístupu k německým novinám.

Celkem 112 redaktorů a redakčních spolupracovníků bylo nacisty popraveno či zahynulo v koncentračním táboře pro odbojovou činnost, vydávání ilegálních tiskovin a demokratické či obecněji protifašistické smýšlení, např.: Karel Zdeněk Klíma, Zdeněk Bořek – Dohalský, Julius Fučík, Josef Čapek, Milena Jesenská, Jožka Jabůrková, Alfred Fuchs, František Kocourek, Kurt Konrád Beer, Eduard Urx, Stanislav Brunclík, Evžen Rošický.

G. Zahraniční ilegální tisk

Od října 1939 vycházel Česko-slovenský boj, tiskový orgán Československého národního výboru v Paříži. Ve Francii existoval také komunistický časopis Světový rozhled redigovaný Janem Švermou. Po pádu Francie v roce 1940 se centrem čs. odbojové žurnalistky stala Velká Británie, kde vycházel např. týdeník Čechoslovák, který byl úzce spjat s čs. exilovou vládou v Londýně. V dubnu 1940 vzniklo Mladé Československo, čtrnáctideník stejnojmenné organizace, která vyřizovala emigrantům sociální záležitosti, organizovala kulturní a sportovní akce. V listopadu 1941 změnil list periodicitu na týdení. V lednu 1943 na něj navázalo periodikum Nové Československo. Na podnět komunistů vznikl v Londýně Klub žen, který se podílel na vydávání listu Frau in Arbeit, společenském časopisu pro české, rakouské a německé emigrantky. Československá příloha se v říjnu 1941 osamostatnila a vycházela každý měsíc pod názvem Pracující žena, od léta 1943 pak jako Československá žena. Sociální demokraté v Londýně publikovali v časopise Nová svoboda. Na britské lodi Neuralia byl v roce 1940 při evakuaci čs. jednotek z Francie do Británie založen vojenský časopis Naše noviny.

V Sovětském svazu bylo s formováním čs. jednotky v Buzuluku spojeno periodikum Denní zprávy, na nějž v srpnu 1942 navázal týdeník Naše vojsko v SSSR. Od srpna 1944 vycházel vojenský deník Československé listy, ústřední list 1. čs. armádního sboru.

H. Rozhlas v Protektorátu Čechy a Morava

Hned po okupaci převzala německá správa mělnickou, brněnskou a moravskoostravskou rozhlasovou stanici. Pobočka rozhlasu Praha II-Mělník se stala říšským vysílačem Böhmen und Mähren (zároveň byla obsazena studia v Karlíně, kde se dříve německé vysílání pro Mělník připravovalo). Pobočka v Brně byla Radiojournalu vrácena k 1. květnu 1939 s tím, že musela vysílat 30 % programu německy. Do sítě českého rozhlasu byl znovu vrácen i zabraný vysílač v Ostravě, který vysílal česky. Němci si dobře uvědomovali, že rozhlasem lze působit na masy posluchačů všech vrstev. Dne 16. března 1939 rozhlas vysílal přenos z Hradu, při němž říšský ministr

zahraničních věcí Joachim von Ribbentrop vyhlásil Protektorát Čechy a Morava. Správně rozhlas podléhal skupině pro rozhlas v oddělení kulturně politických záležitostí při Úřadu říšského protektora, vedoucím skupiny se roku 1939 stal Lothar Scula. Dne 10. června 1939 poslední valná hromada Česko-Slovenského rozhlasu změnila název společnosti na Český rozhlas, s. r. o. V sedmičlenném jednatelském sboru měla protektorátní vláda čtyři členy.

Stejně jako v jiných médiích proběhla v rozhlase „očistná akce“ a museli z něj odejít pracovníci neárijského původu. Mnozí rozhlasoví redaktoři zůstali po obsazení země Němci nezlomení a odhodlali se k ilegální činnosti. Hned od počátku okupace se v rozhlase vytvořilo několik skupin napojených na protifašistický odboj. Někteří rozhlasoví pracovníci byli za svou protiněmeckou činnost zatčeni a popraveni.

„...odkudsi zdaleka přiletěla nad Prahu také velká černá vrána, která se spustila a plachtila od Muzea...“ Těmito slovy komentoval 19. března 1939 rozhlasový novinář František Kocourek slavnostní přehlídku německých vojsk na Václavském náměstí v Praze. Z metafory o černé vráně přilétající na Prahu i z podtextu dalších zdánlivě nevinných spojení slov posluchači vycítili Kocourkovu snahu vyjádřit odpor proti okupantům. Jeho reportáž vstoupila do dějin rozhlasové publicistiky jako projev velké odvahy. František Kocourek musel později z rozhlasu odejít a v květnu 1942 zahynul v koncentračním táboře.

Na druhé straně byli mezi rozhlasovými zaměstnanci a novináři také horliví přísluhovači okupantů. Nejvýraznějším byl Alois Kříž, který patřil mezi hlavní pronacistické exponenty v protektorátním rozhlase. Ve svých propagandistických komentářích vychvaloval představitele Třetí říše, byl autorem protižidovských přednášek a politických skečů, kterými zesměšňoval čs. exilovou vládu, prezidenta Beneše, ale také Stalina, Churchilla, Roosevelta. Po skončení války byl odsouzen a v březnu 1947 popraven.

K 31. srpnu 1939 byl vydán dekret předsedy vlády Aloise Eliáše, který upravoval politický dohled nad veškerým vysíláním rozhlasu. Politický dohled (cenzuru) rozhlasu zajišťoval tiskový odbor Prezidia ministerské rady. Všechny pořady musely být ve vysílání ohlášeny nejdříve německy a potom teprve česky. Nově zavedená cenzurní praxe se vztahovala na všechna oddělení rozhlasu, která musela mluvené i zpívané texty předkládat k předběžné kontrole cenzurnímu oddělení, a to zpravidla ještě před vytištěním programu. Také zpravodajství ČTK a zprávy krátkovlnného vysílání byly podrobeny německé cenzuře. Cenzurní praxi podléhaly i rozhlasové projevy ministrů a prezidenta Emila Háchy. Bylo zakázáno vysílat jakýkoli text, který by nebyl nějakou formou cenzury schválen a opatřen příslušným razítkem či podpisem. Na konci prosince 1939 došlo k podrobnému rozpracování praktického výkonu cenzury, styku a kompetencí německé a české cenzury. Základní pravidla zůstávala. Cenzuru rozhlasových pořadů obstarávalo cenzurní oddělení Českého rozhlasu a německá rozhlasová cenzura, v některých případech i německá tisková cenzura.

V březnu 1940 byla rozhlasová cenzura zpřísněna ustavením programové intendantury v Českém rozhlase, která řídila a kontrolovala rozhlasový program. Intendantura podléhala přímo Úřadu říšského protektora. Programové složky byly rozděleny na hudební, slovesný, vzdělávací odbor, odbor pro reportáže a odborné rozhlasové programy. V rámci programové intendantury existovalo cenzurní oddělení a v každém programovém oddělení byl cenzurní referent, který cenzurní oddělení informoval o každém připravovaném programu. Cenzurní oddělení pak posuzovalo všechny programy a rozhodovalo o jejich natáčení a vysílání.

V březnu 1942 celý kmenový kapitál rozhlasové společnosti Český rozhlas (1 milion korun) přešel na Říšskou rozhlasovou společnost. České a německé vysílání na území protektorátu byla organizačně sloučena do tzv. Vysílací skupiny Čechy a Morava, kterou do května 1945 vedl Němec Ferdinand Thürmer.

CH. Rozhlasové vysílání ze zahraničí

Okupace Československa znamenala cenzurované a ostře hlídané vysílání ze strany německé okupační správy. Alternativou k oficiálnímu vysílání byl poslech zahraničních rozhlasů. Dne 1. září 1939 vydala Ministerstva obrany Říše v Berlíně nařízení o mimořádných opatřeních, která zakazovala „úmýslný poslech za-

hraničních vysílačů“. Trestné bylo i rozšiřování zpráv těchto vysílačů. Pro poslech zahraničních vysílačů byl vymezen trest ve formě vězení či káznice a odnětí přijímacího zařízení, za šíření zpráv však mohl být občan potrestán až trestem smrti. Na každém rozhlasovém přijímači musela viset cedulka se slovy připomínající zákaz poslechu zahraničních stanic.

České vysílání britské stanice BBC (British Broadcasting Corporation) zvané „Volá Londýn“ bylo zahájeno 8. září 1939. První projev přednesl Jan Masaryk. Zpočátku byly vysílány pouze zprávy a středeční komentář Jana Masaryka. V roce 1940 při ministerstvu zahraničních věcí československé vlády v exilu vznikl informační odbor, jehož součástí bylo i oddělení rozhlasové propagandy. Odbor zajišťoval od srpna 1940 patnáctiminutový vysílací blok „Hovory s domovem“ v rámci českého vysílání BBC. Blok musel být ovšem před vysíláním přeložen do angličtiny a schválen britskou vojenskou cenzurou. V roce 1940 vysílala BBC česky a slovensky každý den v 6.00 hod. a v 16.30 hod. zprávy, od 16.45 hod. komentáře a přednášky a od 21.30 hod. opět zprávy. Od února 1941 byla přidána ještě další relace ve 23.15 hod.

České vysílání z Moskvy zahájilo program „Za národní osvobození“ v létě 1941. Jednalo se o sedm pořadů od 6.45 hod. ráno do 1.00 hod. v noci. Současně vznikl slovenský program „Za slovenskou svobodu“. V listopadu se připojil ještě vysílač „Sudetendeutscher Freiheitssender“. Tato vysílání zajišťovalo moskevské vedení KSČ v čele s Klementem Gottwaldem. Jednotlivé programy vedli G. Bareš (české), J. Bránik a Š. Rais (slovenské) a L. Grünwald (německé). V Moskvě existovalo i státní vysílání pro Čechy, Slováky a Němce v bývalém Československu. V sovětském rozhlasu působila v rámci zahraničního vysílání také československá redakce.

Dne 14. září 1941 ve výroční den úmrtí T. G. Masaryka vyzval po dohodě s domácím odbojem londýnský rozhlas k bojkotu protektorátního tisku. Podle hlášení pražského gestapa poklesl prodej tisku o 70 %. Podle informace odeslané do Londýna byl úspěch akce dokonalý. Pro Němce to byl důkaz vysoké poslechovosti zahraničního vysílání BBC a vyvolal reakci německých míst. Gestapo bylo zmocněno zabavovat rozhlasové přijímače veškerého českého obyvatelstva obcí a krajů (tedy nejen jednotlivých osob). Gestapo skutečně k tomuto kroku přistupovalo, pokud na určitém území zjistilo větší výskyt poslechu zahraničního rozhlasu.

Počátkem roku 1942 byl v USA zřízen centrální úřad Office of War Information, který zodpovídal za propagandu do zahraničí. Vedoucím rozhlasového vysílání do bývalého Československa se na stanici s názvem Hlas Ameriky stal Adolf Hoffmeister. Na vysílání se podíleli také Jan Werich a Jiří Voskovec.

Od července 1942 mělo zahraniční vysílání BBC v českém a slovenském jazyce již devět pravidelných dnů a jednu noční relaci. Vysílalo se střídavě v českém a slovenském jazyce. Od března 1943 bylo možné ráno a večer v rámci vysílání BBC slyšet vysílač Hlas svobodné republiky, který se stal „hlasem“ československé exilové vlády (vysílal denně v 6.10 a 20.30 hodin). Pravidelně v něm vystupovali např. Edvard Beneš, Jan Masaryk, Prokop Drtina, Vladimír Clementis, Jaroslav Stránský. V pondělí, středeční a páteční večery byl od srpna 1943 vysílán patnáctiminutový přenos z USA „Amerika volá Československo“, kde mohli českoslovenští posluchači slyšet Jiřího Voskovce a Jana Wericha.

V roce 1943 dostali obyvatelé protektorátu příkaz, aby odevzdali všechny rozhlasové přístroje. Z nich bylo odstraněno zařízení pro příjem krátkých vln umožňující poslech zahraničních stanic. Radioamatéři si však uměli poradit. S pomocí cívký zvané „čerčilka“ dovedli krátké vlny opět přijímat a – jak se tehdy říkalo – „poslouchat kroměříš“, tj. kromě/=mimo/říšský, tedy zahraniční rozhlas.

Podle poválečných výzkumů poslouchalo za protektorátu české vysílání z Londýna pravidelně 38 % posluchačů, příležitostně 49,2 % a nikdy 12,8 %, vysílání z Moskvy poslouchalo pravidelně 16,5 %, příležitostně 54,3 % a nikdy 29,2 % posluchačů. To znamená, že téměř 9 dospělých lidí z 10 překračovalo zákaz poslechu zahraničního rozhlasu.